

1. PRAWIDŁOWY ROZWÓJ MOWY DZIECKA:

a) PIERWSZY ROK ŻYCIA DZIECKA.

Cechy charakterystyczne rozwoju mowy dziecka w pierwszym roku życia:

- krzyk po urodzeniu w postaci nieartykułowanych dźwięków (*a? u? o?*),
- głużenie (2-3 mc życia) – nie jest to gaworzenie. Dziecko wytwarza przypadkowe dźwięki, często o charakterze gardłowym, pojedyncze lub w sylabie, bez naśladownictwa. Jest to zjawisko nieświadomione, głużą również dzieci głuche.
- gaworzenie (ok. 6 mc-a życia) – świadome powtarzanie dźwięków wydawanych przypadkowo przez siebie lub usłyszanych od innych osób. Jest to pewnego rodzaju „zabawa w wytwarzanie dźwięków”. Powtórzenia często w postaci sylab otwartych, np. *ma, pa, ba*. Wymawiane dźwięki i sylaby nie odnoszą się jeszcze do konkretnych elementów otoczenia (osób, przedmiotów), tak jak tworzone w późniejszym czasie pierwsze wyrazy. Powtórzony więc ciąg sylab „*mamamama*” nie oznacza na tym etapie, że dziecko świadomie posługuje się wyrazem „mama”.
- 7-8 mc życia – dziecko reaguje na melodię i ton głosu, następuje rozwój rozumienia.
- 9-11 mc życia – dziecko identyfikuje jeden lub kilka wyrazów (np. reaguje na swoje imię, proste polecenia związane z konkretną sytuacją)
- pod koniec 1 r.ż. pojawia się pierwsze słowo – na przykład *mama, da (daj)*. Pojawienie się pierwszych słów u dziecka często zbiega się ze stawianiem przez nie pierwszych kroków (zasada pierwszy krok = pierwsze słowo).

b) 2 – 3 ROK ŻYCIA DZIECKA:

• OKRES WYRAZU (1-2 ROK ŻYCIA):

Cechy charakterystyczne rozwoju mowy dziecka w drugim roku życia:

- pierwsze wyrazy: *mama, tata, baba, papa, da (daj)*, wyrazy dźwiękonaśladowcze (czyli dźwięki wydawane przez zwierzęta, np. *hau, miau, me, be* itp.).
- 18 mc życia – dziecko wypowiada ok. 50 wyrazów
- pod koniec 2 r.ż. słownik dziecka znacząco wzrasta, posługuje się ono ok. 200 – 300 wyrazami (głównie rzeczownikami).
- cechy tworzonych dźwięków: opuszczanie głosek, przestawianie sylab, liczne zniekształcenia.

• OKRES ZDANIA (2 – 3 ROK ŻYCIA):

Cechy charakterystyczne rozwoju mowy dziecka w trzecim roku życia:

- po ukończeniu dwóch lat dziecko zaczyna tworzyć pierwsze zdania dwuwyrazowe (np. *mama da (daj)*),
- dziecko posługuje się głównie rzeczownikami dotyczącymi przedmiotów z otoczenia, czasownikami dotyczącymi m.in. czynności fizjologicznych, jedzenia itp.,

- liczne błędy w odmianie wyrazów, dziecko często mówi o sobie w 3 os. (np. *Maja je* zamiast *jem*),
- często występują neologizmy,
- nadal częste uproszczenia wyrazów, opuszczanie i przestawianie głosek, jednak lepsza artykulacja powoduje, że mowa dziecka staje się zrozumiała dla innych.

c) 3 – 7 ROK ŻYCIA DZIECKA:

Cechy charakterystyczne rozwoju mowy dziecka między 3 a 7 r.ż.:

- dziecko trzyletnie – posługuje się prostymi zdaniami, znacznie wzbogaca swój zasób słownictwa, poprawnie artykułuje wszystkie głoski poza głoskami syczącymi /s,z,c,dz/, szumiącymi /sz,ż,cz,dź/ oraz głoską /r/.
- dziecko czteroletnie – postępuje dalszy rozwój mowy, wypowiedzi dziecka stają się coraz bardziej gramatyczne i coraz lepiej zrozumiałe dla otoczenia, dziecko może mieć trudność z poprawną artykulacją głosek /sz,ż,cz,dź,r/.
- dziecko pięcioletnie – powinno poprawnie artykułować głoski /sz,ż,cz,dź/, może mieć trudność z poprawną artykulacją głosek /r/.
- ok. 6 – 7 r.ż. artykulacja powinna być w normie, dziecko powinno poprawnie wypowiadać wszystkie głoski języka polskiego. Kończy się okres tzw. „swoistej mowy dziecięcej”. Dziecko w dalszym ciągu wzbogaca swój słownik, opanowuje zasady gramatyczne rządzące językiem.

2. ĆWICZENIA NARZĄDÓW ARTYKULACYJNYCH:

a) ĆWICZENIA ISTOTNE PRZY NIEPRAWIDŁOWEJ ARTYKULACJI GŁOSEK /P, B, F, W/:

1. Nakładanie górnej wargi na dolną i odwrotnie.
2. „Czesanie warg” – górnymi zębami „czeszemy” dolną wargę, dolnymi zębami „czeszemy” górną wargę.
3. Cmokamy, wyraźnie tworząc dzióbek poprzez wysunięcie warg do przodu.
4. Kilkakrotnie wypowiadamy „u” zaokrąglając wyraźnie wargi.
5. Kilkakrotnie wypowiadamy „i” rozciągając kąciki warg do uśmiechu.
6. Kilkakrotnie wypowiadamy wyraźnie „i-u” zwracając uwagę na pracę warg.
7. Przysysanie drobnych papierków przez rurkę i przenoszenie ich z jednego miejsca na drugie (np. z jednego kubeczka do drugiego) – słomka powinna być złapana tylko wargami.
8. Dmuchiwanie na lekkie przedmioty – bierzemy głęboki wdech nosem i wydychając powietrze ustami dmuchamy np. na skrawki papieru, piórka, piłeczki ping-pongowe.

b) ĆWICZENIA ISTOTNE PRZY NIEPRAWIDŁOWEJ ARTYKULACJI GŁOSEK /K, G, H/:

1. Buzia otwarta – podnosimy język do góry (czubek języka za górnymi zębami) i opuszczamy za dolne zęby naprzemiennie.
2. Buzia otwarta – czubek języka opieramy o wałek dziąsłowy za dolnymi zębami, środkową część języka próbujemy unosić do podniebienia („koci grzbiet”).
3. Chuchanie na „zmarznięte” ręce lub na lustro/szybę, aby utworzyła się para.
4. Ziewanie przy szeroko otwartych ustach.
5. Przyklejanie całej masy języka do podniebienia przy szeroko otwartych ustach, a następnie energiczne opuszczanie przodu języka w dół.
6. Naśladowanie różnego rodzaju śmiechu i okrzyków (haha, hihi, hehe, hoho, hej ho!, echo, echo!, hip hip hura!, hop, hop! – głośno, szeptem, wysoko, nisko).
7. Picie gęstych napojów przed długą cieką słomką.
8. Naśladowanie ssania cukierka i mlaskania całą powierzchnią języka przy opuszczonej zuchwie.
9. Przysysanie drobnych papierków przez rurkę i przenoszenie ich z jednego miejsca na drugie (np. z jednego kubeczka do drugiego) – słomka powinna być złapana tylko wargami.

c) ĆWICZENIA ISTOTNE PRZY NIEPRAWIDŁOWEJ ARTYKULACJI GŁOSEK /Ś, Ź, Ć, DŹ/:

1. Liczenie czubkiem języka dolnych zębów po wewnętrznej stronie przy otwartych ustach.
2. „Język na skakance” – na zmianę dotykamy górnych i dolnych siekaczy czubkiem języka przy otwartych ustach.
3. „Koci grzbiet” – czubek języka oparty o wewnętrzną powierzchnię dolnych zębów, unoszenie środka języka do podniebienia (usta otwarte).
4. Czubkiem języka oblizujemy dolne dziąsła (usta otwarte).
5. Głośne mlaskanie – przyklejanie środkowej części języka do podniebienia i odklejanie go.
6. „Hi” – naśladowanie śmiechu o brzmieniu wysokim, średnim, niskim, na przemian cicho i głośno.
7. Zęby złączone, kąciki warg zaciśnięte, na przemian zamykamy i rozchylamy wargi.
8. Wymawiamy dokładnie „e-o” zwracając uwagę na pracę warg.
9. Wypuszczamy powietrze przez luźne, wysunięte do przodu wargi.
10. Dmuchanie do rurki (słomki) i przez rurkę na różne lekkie przedmioty, np. waciki.

d) ĆWICZENIA ISTOTNE PRZY NIEPRAWIDŁOWEJ ARTYKULACJI GŁOSEK /S, Z, C, DZ/:

1. Oblizywanie językiem wewnętrznej powierzchni dolnych zębów przy otwartych ustach.
2. „Liczenie” czubkiem języka dolnych zębów przy otwartych ustach.
3. „Wymiatanie śmieci” – energiczne wyrzucanie czubka języka zza dolnych zębów przy otwartych ustach.
4. Czubek języka oparty o wałek dziąsłowy za dolnymi zębami, środek języka uniesiony, usta otwarte – dmuchamy na język ułożony w górkę.

5. Język zwijamy w rulonik i dmuchamy (wyczuwamy strumień powietrza na dłoni).
6. Mlaskanie szerokim językiem o podniebienie – „konik” (usta otwarte, kąciki ust lekko rozciągnięte).
7. Na przemian odstawiamy zbliżone zęby w uśmiechu i zamykamy wargi do pozycji neutralnej.
8. Robimy podkówkę z warg.
9. Wymawiamy dokładnie „e-o” zwracając uwagę na pracę warg.

e) ĆWICZENIA ISTOTNE PRZY NIEPRAWIDŁOWEJ ARTYKULACJI GŁOSEK /T, D, N, SZ, Ż, CZ, DŻ, L, R/:

1. Buzia otwarta – podnosimy język do góry (czubek języka za górnymi zębami) i opuszczamy za dolne zęby naprzemiennie.
2. Czubek języka „przyklejony” za górnymi zębami – otwieramy i zamykamy usta, język nie zmienia swojej pozycji.
3. Czubkiem języka „liczymy” górne zęby (dotykamy każdego ząbka na górze, buzia otwarta).
4. Czubkiem języka stukamy w wałek dziąsłowy za górnymi zębami, buzia otwarta – „wbijanie gwoździa”.
5. Czubek języka przesuwamy w prawo i w lewo po wewnętrznej powierzchni górnych zębów („zamiatanie”) – buzia otwarta podczas ćwiczenia.
5. „Malowanie” językiem podniebienia – buzia otwarta, czubek języka przesuwa się po podniebieniu od górnych zębów w stronę gardła.
6. Naprzemiennie układanie warg w ryjek (wargi wysunięte do przodu, widoczne przednie zęby) i rozsuwanie ich w uśmiechu.
7. Wargi ułożone w ryjek, wysunięte do przodu – zamykamy i otwieramy usta w tej pozycji jak rybka.

3. ĆWICZENIA ODDECHOWE.

Prawidłowy tor oddechowy to jeden z bardzo istotnych czynników wpływających na rozwój mowy dziecka. Warto zaobserwować czy dziecko często chodzi z otwartą buzią, oddychając przez usta, a także czy ma otwarte usta podczas snu. Jeśli taki nawyk pojawia się często, warto udać się na kontrolę do laryngologa oraz do logopedy. Prawidłowy tor oddechowy oznacza, że powietrze nabieramy nosem przy domkniętych ustach, a następnie nosem je wypuszczamy (gdy nie podejmujemy czynności mówienia), bądź wypuszczamy powietrze ustami podczas mówienia. Terapia logopedyczna często rozpoczyna się od ćwiczeń oddechowych. Warto wykonywać z dzieckiem takie ćwiczenia również profilaktycznie, aby utrwałać prawidłowe nawyki.

Przykładowe ćwiczenia oddechowe do wykorzystania w warunkach domowych:

1. Wykonywanie głębokiego wdechu nosem przy równoczesnym unoszeniu rąk do góry – powolny wydech ustami przy równoczesnym opuszczeniu rąk („słoneczko wschodzi i zachodzi”, ćwiczenie wykonujemy na stojąco w lekkim rozkroku).
2. Unoszenie się na palcach podczas wdechu nosem, skłon podczas wydechu ustami.
3. Dmuchanie na kolorowe piórka (**wdech nosem – wydech ustami**) – np. dmuchanie piórka do siebie w parach na stoliku – dzieci siedzą naprzeciwko siebie, bądź dmuchanie do wyznaczonego celu, np. pudełka ustawionego na podłodze/stoliku.
4. Rozdmuchiwanie stosu kolorowych piórek, skrawków papieru itp. (**wdech nosem – wydech ustami**) – próbujemy raz dmuchnąć krótko i mocno, raz delikatnie i długo.
5. Zdmuchiwanie lekkiego przedmiotu z dłoni (np. wyciętych papierowych płatków śniegu, liści, piórek itp.) – wdech nosem, wydech ustami.
6. Dmuchanie na lekki przedmiot zawieszony na nitce (np. na papierowe gołąbki origami, śnieżynki) – **wdech nosem, wydech ustami** (próbujemy dmuchać delikatnie jak najdłużej, aby przedmiot, na który dmuchamy, utrzymał się odchylony jak najdłużej).
7. Dmuchanie na wiatraczki, aby kręciły się jak najdłużej na jednym wydechu (**wdech nosem – wydech ustami**)
8. Dmuchanie na piłeczki ping-pongowe po wyznaczonym torze (**wdech nosem – wydech ustami**).
9. Dmuchanie baniek mydlanych (**wdech nosem – wydech ustami**).
10. „Kołysanie, usypianie misia” – dziecko kładzie się na plecach, na brzuchu układa misia – bierzemy powoli głęboki **wdech nosem** tak, aby brzuch uniósł się i podniósł misia do góry – następnie powoli wypuszczamy powietrze **ustami** tak, aby równomiernie powoli brzuch opuścił się i skierował misia w dół – wykonujemy wdech i wydech naprzemiennie, kołysząc misia do snu.
11. Rozdmuchiwanie farby przez słomkę na papierowych talerzykach lub na kartkach papieru.
12. Robienie bąbelków w szklance wody za pomocą słomki.

4. ĆWICZENIA SŁUCHOWE.

Prawidłowy słuch jest jednym z głównych wyznaczników prawidłowego rozwoju mowy u dziecka. Warto już w przypadku noworodków zwrócić uwagę czy dziecko reaguje na dźwięki z otoczenia (np. płaczem, skierowaniem głowy w kierunku bodźca). Wszelkie niepokojące sygnały warto skonsultować z lekarzem. Reagowanie na dźwięki z otoczenia nie jest jednak jedynym wskaźnikiem prawidłowo kształtującego się słuchu. Można wyróżnić bowiem trzy rodzaje słuchu u człowieka:

1. Słuch fizjologiczny – warunkuje „ogólne” słyszenie tego co nas otacza. Jest istotny w treningu ogólnej uwagi i percepcji słuchowej.
2. Słuch muzyczny – odnosi się do melodii, rytmu oraz akcentu. Również mowa ma swoją melodię, pewien rytm i akcent, toteż prawidłowe słyszenie w tym zakresie ma istotne znaczenie w rozwoju mowy. Istotne znaczenie mają tutaj wszelkie zabawy logorytmiczne.
3. Słuch fonemowy – odnosi się do umiejętności rozróżniania poszczególnych głosek, w sposób szczególny do różnicowania głosek podobnie brzmiących, różniących się nieznacznie (np. opozycji głosek p – b, t – d, sz – s itd.). Ten rodzaj słuchu odnosi się do mowy bezpośrednio, jednak bez prawidłowego rozwoju słuchu fizjologicznego, a także muzycznego, nie wystarczy do prawidłowego kształtowania się mowy. Stymulowanie rozwoju słuchu powinno więc być wszechstronne.

Przykładowe ćwiczenia percepcji słuchowej i słuchu fonemowego:

1. Rozpoznawanie dźwięków z otoczenia – dziecko siedzi z zamkniętymi oczami, otwieramy okno i próbujemy wsłuchać się w otoczenie (co słychać?) – ćwiczenie można wykonać np. podczas pobytu dziecka na świeżym powietrzu.
2. Rozpoznawanie i nazywanie dźwięków otoczenia np. z nagrań magnetofonowych.
3. Rozpoznawanie dźwięków różnych przedmiotów – dziecko siedzi na dywanie naprzeciwko rodzica, rodzic prezentuje dźwięki kilku przedmiotów pod kontrolą wzrokową dziecka (np. pstrykanie długopisu, uderzenie w bębenek pałeczką, szelest foliowej torebki, zginiatanie plastikowej butelki itp.) – następnie dziecko zamyka oczy i odgaduje pojedynczy dźwięk który usłyszy spośród wcześniejszych – później można np. prezentować dwa lub trzy dźwięki i dziecko dodatkowo odgaduje które dźwięki po kolei słyszało (np. długopis, a potem szelest folii).
4. Różnicowanie muzyki wesołej, smutnej, szybkiej, wolnej itp. – dziecko wysłuchuje fragmentu jakiegoś utworu i próbuje określić jaka była usłyszana muzyka.
5. Próby odtworzenia usłyszanej sekwencji i rytmu dźwięków – np. wystukiwanie przez rodzica na bębenu danego rytmu, podczas gdy dziecko mają zamknięte oczy (np. trzy uderzenia z długimi pauzami; cztery szybkie uderzenia; dwa szybkie uderzenia i dwa wolne itp.) – dziecko próbuje odtworzyć usłyszana sekwencję dźwięków.
6. Gra w słuchowe memory – do dwóch pudełeczek wsypujemy taki sam materiał (np. do dwóch pudełeczek piasek, do innych dwóch fasolę, do jeszcze innych kamyczki itd.). Dziecko kolejno potrząsa pudełeczkami – próbuje odnaleźć dwa pudełeczka które „brzmia” tak samo.
7. *Dobrze czy źle?* – rodzic wymawia różne wyrazy prawidłowo lub wadliwie – dziecko ma za zadanie podnieść uśmiechniętą „buźkę” (narysowaną i wyciętą z kartonu), gdy usłyszy słowo

wypowiedziane prawidłowo, lub buźkę smutną – gdy usłyszysz słowo wypowiedziane nieprawidłowo.

8. Ciuciu-babka – dziecko ma zasłonięte oczy i stoi na środku pokoju. Rodzic staje w dowolnym miejscu i w wybrany sposób nawołuje szeptem – dziecko z zasłoniętymi oczyma ma dotrzeć do nawołującego rodzica za pomocą lokalizacji źródła dźwięku.
9. Wydzielanie sylab w wyrazach – początkowo rodzic przedstawia dziecku obrazki ilustrujące wyrazy dwusylabowe (np. koza, kura), następnie dłuższe (w zależności od wieku i możliwości dziecka) – próbujemy wystukiwać/ wyklaskiwać z dzieckiem sylaby w wyrazach.
10. **Ćwiczenie słuchu fonemowego** (różnicowania wyrazów podobnie brzmiących) – rodzic prezentuje dziecku i nazywa głośno pary obrazków, których nazwy brzmią podobnie, ale odnoszą się do innych przedmiotów (np. różnią się tylko jedną głoską), a następnie prosi dziecko, aby pokazało jeden z obrazków (np. prezentujemy obrazek przedstawiający bułkę i obrazek przedstawiający półkę, staramy się, aby dziecko nie widziało naszych ust i prosimy np. „Pokaż bułkę” – ważne, aby nie podawać wyrazów zawsze naprzemiennie, ale czasami kilka razy poprosić o wskazanie tego samego obrazka np. „pokaż, bułkę, pokaż półkę, pokaż półkę, pokaż bułkę”). Dziecko musi uważnie słuchać wypowiedzianych przez rodzica słów i kilkakrotnie wskazać odpowiedni obrazek z ćwiczonej pary.

Przykładowe pary wyrazów do ćwiczeń słuchu fonemowego: *kosa – koza, półka – bułka, pączek – bączek, piórko – biurko, pije – bije, pies – piec, nos – noc, kot – koc, taczka – tacka, kasza – kasa, kula – kura, beczka – teczka.*